

Behoeften van de burger ten aanzien van pluimveehouderij

Bart Bremmer, mei 2018

Inleiding

Binnen het Maatschappelijk Innovatie Programma Duurzame Veehouderij wordt in het project 'Ontwerpen voor een Duurzame Pluimveehouderij' gewerkt aan een integraal duurzame pluimveehouderij. In het project wordt aan verschillende thema's tegelijkertijd gewerkt. Zo is de reductie van fijnstof een belangrijk speerpunt, maar tegelijkertijd wordt er gestreefd naar verbetering van andere milieuaspecten, dierenwelzijn, diergezondheid en stalklimaat.

Het project richt zich op 3 niveaus: systeemonderdelen, houderijsysteem en gebied. Vooral voor dat laatste niveau – maar in samenhang daarmee ook voor de andere twee niveaus – geldt dat er niet alleen gestreefd wordt naar technologische vernieuwing, maar dat het project ook wil werken aan oplossingen die leiden tot een structurele verbetering van de relaties en communicatie met de omgeving.

Behoeften van burgers ten aanzien van pluimveehouderij: waarom is dat van belang?

- Licence to operate: als je geen rekening houdt met de burger verlies je misschien wel je 'recht' om te mogen produceren.
- Daarnaast: een morele verplichting richting burgers. Je maakt samen gebruik van het platteland, je vormt samen een voedselketen: tot op zeker hoogte heeft de burger er dus iets over te zeggen hoe er geproduceerd wordt. En dat geldt niet alleen voor omwonenden; alle burgers samen bepalen wat men maatschappelijk wenselijk en maatschappelijk aanvaardbaar vindt. Sociaal-culturele duurzaamheid wordt bepaald door de burger (Boogaard 2009). Als je dus een duurzaam houderijsysteem wil, kun je niet om de burger heen.
- Daar komt nog bij dat veehouders graag erkenning willen, waardering voor wat zij doen. Voldoen aan de wensen van de burger is een belangrijk elementen in het verkrijgen van erkenning en waardering.

Voor het ontwerpen van een duurzaam houderijsysteem is het dus van groot belang om de behoeften van de burger mee te nemen.

Wat wil de burger? Eén vraag, twee antwoorden

De vraag is dus wat de burger wil, wat de behoeften van de burger zijn ten aanzien van pluimveehouderij. Het antwoord op deze vraag is sterk afhankelijk van de situatie waarop de vraag van toepassing is. Als het gaat om het meenemen van behoeften van de burger in het project 'Ontwerpen voor een Duurzame Pluimveehouderij' is er een onderscheid te maken tussen 2 processen waarin burgers twee heel verschillende posities innemen.

(1) Bij het maken van een generiek ontwerp – dus een houderijsysteem zonder context – moet het perspectief van de burger worden meegenomen door te redeneren vanuit waarden. 'De pluimveehouderij' is voor de meeste burgers namelijk behoorlijk ver verwijderd van hun dagelijkse belevingswereld, en het is dan ook niet iets waarover zij een kant-en-klaar oordeel paraat hebben. Maar hoe het eraan toe gaat in de pluimveehouderij doet er voor veel burgers wel degelijk toe. De burger bezit namelijk een aantal belangrijke waarden die toegepast kunnen worden om een oordeel te vormen over de pluimveehouderij.

(2) Wanneer het niet gaat om een generiek ontwerp, maar om een locatie-specifiek houderijsysteem, wordt de situatie opeens heel anders. In dat geval vormt de burger zich veel sneller een mening, en is het oordeel van de burger dus ook veel concreter dan bij een generiek ontwerp. Dit geldt in de eerste plaats voor omwonenden die in veel gevallen een eerste reactie zullen hebben in de trant van: 'Leuk zo'n duurzame stal, maar wij wonen hier!' Maar ook burgers die niet in de buurt wonen wordt de oordeelsvorming anders wanneer er een specifieke context is. De situatie is nu niet meer abstract, maar juist concreet, en de burger krijgt een veel pragmatischer invalshoek. Waarden spelen nog steeds een rol, maar ook belangen gaan een grote rol spelen.

Kort iets over de context-specifieke realisatie

Deze rapportage is primair geschreven als input voor het generieke ontwerp. Hierbij is wel in het achterhoofd gehouden dat dit generieke ontwerp uiteindelijk vertaald kan worden naar een specifieke locatie en context. Sommige aspecten die van belang zijn voor het context-specifieke ontwerp hebben namelijk consequenties voor het generieke ontwerpproces. Zo is er bij burgers die geconfronteerd worden met pluimveehouderij in hun omgeving een grote behoefte om deel te kunnen nemen aan het proces. Het gaat dus niet alleen om de uiteindelijke uitkomst, maar ook om het uitoefenen van invloed op die uitkomst. Dit is een belangrijke manier om te erkennen dat burgers ook een partij van belang zijn; door participatie voelen zij zich serieus genomen. En als dit proces goed verloopt wordt de uitkomst ook een beetje *hun* uitkomst. Aangezien het doel van de ontwerpateliers is om te komen tot deeloplossingen en modules – in plaats van totaalontwerpen – is ervan uitgegaan dat er verderop in het proces nog voldoende belangrijke keuzemogelijkheden zijn waarin de burger meegenomen kan worden. Aan dit punt wordt daarom hier verder geen aandacht besteed.

Waar wel aandacht voor moet zijn in het generieke ontwerpproces, is de vraag wat de pluimveehouderij de omgeving eigenlijk te bieden heeft. Door het terugdringen van fijnstof, ammoniak en geur in het generieke proces, en het meenemen van de burgers (omwonenden) in het proces dat daarop volgt, ontstaat hopelijk een pluimveehouderij die geaccepteerd wordt door de omgeving. De vraag is of je niet verder kunt komen dan dat, of die acceptatie om te vormen is tot waardering. Wat heeft de pluimveehouderij nu eigenlijk te bieden aan de directe (en wijdere) omgeving? Deze vraag moet uiteindelijk beantwoord worden in de context waarin het houderijsysteem gerealiseerd gaat worden. maar het is de moeite waard om deze vraag al in het generieke ontwerpproces te stellen, zodat alvast oplossingsrichtingen en suggesties ontwikkeld kunnen worden op dit terrein, mogelijk verbonden aan (of geïntegreerd in) de modules en deeloplossingen die ontwikkeld worden.

Meer in zijn algemeenheid is het voor het context-specifieke ontwerpproces van groot belang dat er een zorgvuldig proces opgesteld wordt, waarbij goed gekeken wordt welke rol de omgeving/burgers moeten spelen. Hier is al het één en ander over geschreven waar van te leren is (Corver & Veerman 2012; Van der Peet et al. 2013; Bremmer et al. 2016). In tegenstelling tot het generieke ontwerpproces moeten burgers hier juist wel participeren. Maar participatie is niet per definitie goed; het is heel belangrijk hoe dit ingestoken wordt.

Een laatste opmerking over de relaties tussen de rol van de burger in het generieke en in het context-specifieke proces. Een plek geven aan de burger in het generieke ontwerpen is belangrijk, maar het is op geen enkele manier een garantie voor het uitblijven van weerstand. Wat de burger belangrijk vindt aan pluimveehouderij is een totaal andere vraag dan wat de burger vindt van een pluimveebedrijf op een specifieke plek, in een specifieke sociale context, met hele concrete partijen

met concrete belangen. Voor een werkelijk duurzame pluimveehouderij zal de burger in beide processen serieus genomen moeten worden.

Beperkte kennis bij de burger en het belang van andere PvE's

De burger heeft over het algemeen heel weinig kennis van de (pluim)veehouderij, en weet dit ook van zichzelf. Burgers verbinden hier vaak de conclusie voor zichzelf aan dat het niet aan hen is om eisen te stellen aan de pluimveehouderij. Tegelijkertijd gaat de pluimveehouderij voor de burger wel ergens over; het laat hem zeker niet koud. Het gaat over werken met levende dieren, over voedselproductie, en over processen die effect kunnen hebben op milieu en volksgezondheid. De burger wil dat dit goed geregeld wordt. In eerste instantie is dat de taak van de ondernemer. Als die niet voor een adequaat resultaat zorgt, moet de overheid ingrijpen.

Voor het ontwerpproces betekent dat: Programma's van Eisen die vanuit de verschillende actoren en thema's opgesteld worden moeten compleet en accuraat zijn. Daarmee wordt geborgd dat dierenwelzijn, diergezondheid, milieu en volksgezondheid goed geregeld zijn.

Dat is een belangrijk startpunt, maar het is niet voldoende. Hoewel de burger geen oordeel heeft over de pluimveehouderij, kan dat oordeel in de toekomst wel ontstaan. Juist omdat het hier gaat om levende dieren, voedselproductie en omgevingsfactoren, is de oordeelsvorming latent aanwezig. Deze kan geactiveerd worden door (schokkende) gebeurtenissen, media-aandacht, concrete kennismaking met een ondernemer en zijn bedrijf, of een campagne van een NGO.

Op het moment dat dit oordeel zich vormt, gebeurt dat niet alleen op basis van feiten, maar vooral op basis van beelden, verhalen en indrukken die binnenkomen. Deze worden geëvalueerd aan de hand van waarden. Acceptatie van een houderijsysteem door burgers ontstaat dus wanneer dit systeem beelden, verhalen en indrukken opwekt die aansluiten bij de waarden van burgers. Uiteindelijk is het oordeel van burgers dus gebaseerd op perceptie. Maar als we de waarden van burgers kennen en deze meenemen in het ontwerpproces, kunnen we deze perceptie wel sterk beïnvloeden.

De burger beoordeelt het houderijsysteem op basis van een gevoel; concrete eisen zijn er niet

De psychologische afstand tot de pluimveehouderij is groot, wat tot gevolg heeft dat de burger zich een abstract, ongenueanceerd en gedecontextualiseerd beeld vormt van de sector (Construal Level Theory: Trope et al., 2007). Burgers kijken in dit geval naar het geheel, en veel minder naar details. Het geheel moet een goed gevoel geven wat betekent dat het voldoende invulling moet geven aan de waarden die voor de burger van belang zijn. Op basis van dat gevoel – van de onbewuste evaluatie op basis van waarden – wordt een houderijsysteem als geheel goedgekeurd of afgekeurd.

In eerdere projecten is een poging gedaan om de burgerbehoeften te concretiseren. Als het gaat om pluimveehouderij is daar in het project Houden van Hennen veel aandacht aan besteed (Goenee & Le Goff, 2003), uitmondend in een Programma van Eisen voor de burger (Houden van Hennen, 2004). Redenerend vanuit de Construal Level Theory is deze lijst van eisen echter niet waar het in de kern om gaat, en dat is ook het gevoel dat ontstaat wanneer je de lijst doorneemt. Zou je een andere groep burgers vragen, dan zou je andere antwoorden krijgen; en zou je dezelfde groep burgers 3 maanden later vragen, dan zouden de antwoorden hoogstwaarschijnlijk ook heel anders zijn. Toch geven de onderzoeken een mooie impressie van het perspectief van de burger, omdat ze een concretisering zijn van de waarden die bij de burger leven. En die waarden zijn constant, en zijn terug te vinden in elke behoefteninventarisatie die er van de veehouderij als geheel en de afzonderlijke sectoren binnen de veehouderij zijn gemaakt. De behoeften van de burger uit zich dus niet in een

rijtje met eisen en functies die vervuld moeten worden zoals bij andere PvE's. De waarden zijn te gebruiken als richtlijnen en randvoorwaarden die mede sturing kunnen geven bij het kiezen en ontwikkelen van oplossingen en (deel)ontwerpen.

Hoewel het beeld dat burgers hebben van de pluimveehouderij ongenueanceerd is, is er wel enige ruimte voor compromis, en is er begrip dat er afwegingen gemaakt moeten worden. De spanning tussen bijvoorbeeld goed voor dieren zorgen en efficiënt (en goedkoop) produceren is niet alleen aanwezig tussen verschillende (groepen) burgers; de spanning is ook intern aanwezig bij individuele burgers.

Ontwerpen op basis van waarden

Rekening houden met de burger bij het generieke ontwerpen betekent dus: voldoende aandacht geven aan de waarden van de burger. Om de waarden een plek te geven in het ontwerp moeten ze echter eerst concreet gemaakt worden. De algehele houding van de burger ('het is niet aan mij om eisen te stellen aan de pluimveehouderij') en het feit dat er geen concrete checklist is, geeft ruimte aan het ontwerpteam om hier vrij mee om te gaan. Deze vrijheid gaat echter wel gepaard met een verantwoordelijkheid. Er moet wel daadwerkelijk kritisch naar de deeloplossingen en totaalontwerpen gekeken worden vanuit de waarden van de burger. Dat betekent: regelmatig serieus de vraag stellen of de uitkomsten voldoende in overeenstemming zijn met de waarden van de burger. En dus niet alleen de waarden van de burger meenemen zolang dat past bij de overige eisen. Eigenlijk zou je tijdens of achteraf een (externe) kritische reflectie moeten uitvoeren: iemand die reflecteert in hoeverre het burgerperspectief echt serieus is genomen, en waar in dat verband de zwakke plekken in de ontwerpen zitten.

De relevante waarden voor de pluimveehouderij

De waarden van waaruit de burger redeneert, en die gebruikt kunnen worden in het ontwerpproces zijn (voortbordurend op Boogaard, 2009):

- Natuurlijkheid
- Traditie en identiteit
- Moderniteit, technologie en innovatie
- Goed doen, intenties en vertrouwen

Verschillende studies komen met verschillende rijtjes waarden. Dat is ook niet zo gek. waarden zijn namelijk op verschillende niveaus te definiëren (van heel algemeen tot heel concreet), en waarden zijn impliciet. Als de burger een beslissing maakt doet hij dat op basis van een gevoel; daarbij spelen altijd meerdere waarden tegelijkertijd een rol, en die waarden zijn eigenlijk niet los van elkaar te zien: voor de burger vormen ze één pakket. In die zin zijn waarden een papieren werkelijkheid. Maar wel één die we nodig hebben om het gevoel van de burger, op basis waarvan een oordeel gevormd wordt, te kunnen begrijpen.

Het rijtje waarden dat hierboven genoemd wordt helpt daar in het geval van de pluimveehouderij heel goed bij. Ze zijn algemeen genoeg om de gehele breedte te beslaan, en ze overstijgen verschillende burgertypen. Tegelijkertijd zijn ze wel zo specifiek dat ze expliciet van toepassing zijn op de veehouderij.

Concretisering van de waarden

Bij het ontwerpen van nieuwe pluimveestallen is een rijtje met waarden als hierboven beschreven natuurlijk niet erg behulpzaam. Om de oplossingen en (deel)ontwerpen te kunnen evalueren op basis

van deze waarden, zullen ze verder uitgelegd en concreter gemaakt moeten worden. Tegelijkertijd schuilt hier het gevaar in dat deze concretisering toch uitmondt in eisen. Daarom is de opmerking hier op zijn plaats dat onderstaande verduidelijking op veel punten eigenlijk te concreet is, en in de eerste plaats gelezen moet worden om een gevoel te krijgen bij wat de betekenis is van de verschillende waarden. De voorbeelden die gegeven worden zijn geen voorschriften, maar slechts *mogelijke* uitwerkingen van de genoemde waarden.

Natuurlijkheid

Natuurlijkheid staat voor een brede opvatting van dierenwelzijn. Voor de burger is niet alleen de fysieke gesteldheid van de kip van belang, maar gaat het daarnaast over respect voor de kip, zelfbeschikking en integriteit van de kip (Goenee & Le Goff, 2003; Benard, 2014). Om hieraan te kunnen voldoen moet er – naast het gezond houden van dieren en voorkomen van pijn en lijden – gezorgd worden voor een natuurlijke omgeving voor de kip, en de mogelijkheid tot het vertonen van natuurlijk gedrag.

Hier zit een duidelijke overlap met de eisen die voortkomen uit het Programma van Eisen Dier. Zo zullen veel burgers vinden dat een kip moet kunnen nesten en stofbaden, en dat een kip recht heeft op een veilige omgeving met voldoende schuilmogelijkheden (Mollenhorst & De Boer, 2004). Maar er zijn duidelijke verschillen met het PvE. Aan de ene kant ontbreekt het de burger aan kennis, en zullen niet veel burgers op het idee komen dat een kip in het bos thuishoort; de natuurlijke omgeving van een kip zal eerder gezien worden als een weiland of een boerenerf. Aan de andere kant projecteert de burger zijn eigen waarden op die van de kip, en zo kan een burger tot de conclusie komen dat een kip bijvoorbeeld behoefte heeft aan privacy (Goenee & Le Goff, 2003).

Er is een heel breed scala aan elementen die bij kunnen dragen aan natuurlijkheid. De aspecten die eruit springen, doordat ze in de breedte gedragen worden, en doordat er vaak prioriteit aan gegeven wordt door burgers, zijn (Goenee & Le Goff, 2003; Bos & Van Eijk, 2009; Boogaard, 2009):

- De mogelijkheid om naar buiten te gaan, of anders zoveel mogelijk buiten naar binnen halen: daglicht, ruimte, frisse lucht, afwisseling/afleiding in de omgeving.
- Keuzevrijheid voor de kip op het gebied van ruimte/bewegen, voer en water.
- Natuur door het aanbieden van natuurlijke elementen: bomen, struiken, zand/aarde, gras, ...

De precieze invulling van natuurlijkheid verschilt per burger. En burgers kunnen op dit vlak op diverse manieren tevreden gesteld worden. Het beeld wat de burger *niet* wil is in die zin veel duidelijker (Te Velde et al., 2001; Bos & Van Eijk, 2009), en kan als belangrijke leidraad worden gebruikt in het evalueren van de oplossingen en (deel)ontwerpen:

- Dieren in gevangenschap (binnen) houden, en weinig bewegingsvrijheid
- Uitbuiting van dieren en forceren van dieren
- Degradatie van het dier tot een gebruiksvoorwerp
- Een fabrieksmatige omgeving
- Ingrepen (zoals snavelkappen) en preventief gebruik van medicijnen

Tradities, identiteit en harmonie

Burgers hebben er behoefte aan dat boerenbedrijven een bijdrage leveren aan de identiteit van een regio of aan het Nederlandse platteland als geheel (Bokma et al., 2011). Boerenbedrijven en het platteland worden niet alleen geassocieerd met voedselproductie, maar ook met rust en ruimte, gezelligheid, en een verbinding met vroeger (nostalgie) (Frerichs & De Wijs, 2001).

Op dit vlak van tradities en identiteit heeft de burger echter vooral verwachtingen van de melkveehouderij, en nauwelijks van de intensieve veehouderij (Boogaard et al., 2011). Als het gaat om de pluimveehouderij verwacht de burger op dit terrein niet zozeer een bijdrage; waar het vooral om gaat is dat de pluimveehouderij niet nog verder verwijderd raakt van hoe de burger denkt dat het vroeger was en hoe het hoort. Het grootste gevaar schuilt in een pluimveehouderij die te technocratisch wordt; dat heeft een vervreemdend effect (Pot & Termeer, 2010). Dit is een belangrijk punt voor het ontwerpproces, omdat de intensieve veehouderij door de burger veel eerder als een fabriek-achtige omgeving wordt gezien dan dat de sector zich realiseert (Boogaard et al., 2011). Voorbeelden van elementen waarmee dit beeld voorkomen kan worden zijn (Boogaard, 2009):

- Productie (en verkoop) van ambachtelijke producten
- Kippen die buiten lopen
- Intensief dier-boer contact
- Gebouwen met regio-specifieke elementen
- Gezinsbedrijven

Voor het gevoel van de burger moet pluimveeproductie plaatsvinden op een boerderij (als tegenhanger van de fabriek). Op de boerderij staat, in de ogen van de burger, harmonie centraal. Die harmonie komt terug in (Goenee & Le Goff, 2003; Bos & Van Eijk; Bos et al., 2010):

- Een zekere vrijheid bij de boer; een zekere vrijheid bij de kip
- Wegblijven bij de ultieme productiekip
- De boer zorgt goed voor zijn kippen; daar geeft de kip eieren voor terug
- Overzichtelijkheid, tegengaan van massaliteit

Moderniteit, technologie en innovatie

De afkeer van industrialisatie betekent niet dat de burger een tegenstander is van technologie en innovatie. Veel Nederlanders dragen weliswaar een ideaalbeeld van een Ot en Sien-achtige veehouderij met zich mee, maar diezelfde burgers hebben ook begrip en zelfs waardering voor vooruitgang, efficiëntie en innovatie in de veehouderij (Boogaard & Dubbeldam, 2010). Dat geldt niet alleen voor technologie die in dienst staat van het dier en het milieu, maar ook voor technologie die ten goede komt aan economisch gewin, voedselveiligheid en de veehouder (Boogaard, 2009; Bos & Van Eijk, 2009).

De burger probeert de drie besproken waarden met elkaar te verenigen (Boogaard, 2009). Traditie en natuurlijkheid gaan in de meeste gevallen goed samen. In het ideaalgeval sluit technologie daarop aan. Burgers zijn hierin meestal niet bepaald rigide. Kippen hoeven niet in een natuurgebied te lopen; dat is niet werkbaar voor de pluimveehouder; er zijn alternatieven waarin 'vrijheid' en 'natuur' ook tot hun recht komen. Veel burgers hebben zelfs een voorkeur voor oplossingen waarin (schijnbare) tegenstellingen verwerkt zijn (Goenee & Le Goff, 2003):

- Natuur en techniek
- Vrijheid en beslotenheid
- Natuurlijk instinct en bedachte efficiëntie

Als de verschillende waarden niet met elkaar in overeenstemming gebracht kunnen worden, moeten er keuzes gemaakt worden. Daarbij trekt moderniteit niet automatisch aan het kortste eind. Burgers wegen de belangen van de veehouder en van de consument mee in hun oordeel, en zijn bereid moeilijke keuzes te maken. Er ontstaat een probleem voor de burger wanneer er op teveel issues ingeleverd wordt op het gebied van natuurlijkheid en tradities, omwille van efficiëntie en

economisch gewin. Dan kunnen burgers het systeem als geheel gaan afkeuren (Boogaard et al., 2008).

Juist wanneer de drie besproken waarden met elkaar op gespannen voet staan, speelt de vierde waarde een doorslaggevende rol in het komen tot een oordeel: 'goed doen'. Welke *intenties* ziet de burger in de keuzes die gemaakt worden in pluimveehouderijsystemen en in pluimveeproductie?

Goed doen en intenties

Het is voor de burger van groot belang dat er in het ontwerp van pluimveehouderijsystemen en in de dagelijkse bedrijfsvoering op pluimveebedrijven goede keuzes worden gemaakt. Zo moet er goed voor dieren gezorgd worden, moet schade aan milieu en omgeving beperkt worden, en moet het productieproces zorgvuldig worden ingericht. Deze thema's kwamen al naar voren bij de andere drie waarden. Wat er hier aan toegevoegd wordt is dat het de burger niet alleen gaat om de uitkomsten van deze keuzes, maar ook om de intenties die achter de keuzes schuilgaan.

'Goed doen' lijkt heel simpel, maar vaak ligt het genuanceerd. Zo moet je goed voor dieren zorgen, maar je mag ze vervolgens wel slachten en opeten. Je moet inspanningen plegen om overlast te beperken, maar een deel van de overlast is niet weg te nemen en moet in veel gevallen voor lief worden genomen.

Wat de burger verstaat onder 'goed doen' is niet in vastomlijnde regels te vatten. De burger heeft een eigen logica waarmee processen en keuzes beoordeeld worden. In een poging om 'goed doen' concreet te maken, zou je kunnen zeggen dat de burger wil dat er gehandeld wordt vanuit: liefde voor dieren, passie voor het bedrijf, gastvrijheid, respect, trots, vertrouwen, openheid, vaardigheid en werklust (Boogaard, 2009). Dit leidt ertoe dat anderen niet onnodig benadeeld mogen worden.

Deze logica is moeilijk concreter te maken dan dit, en laat zich eigenlijk alleen vangen door inlevingsvermogen. Het is belangrijk om dit serieus te nemen, omdat de logica van de burger vaak anders is dan de logica die de sector erop nahoudt. Als een milieumaatregel bijvoorbeeld emissieruimte oplevert, en die wordt vervolgens opgevuld met een grotere stal en meer dieren, dan zal de burger hier enkel eigenbelang in zien van de pluimveehouder. De ondernemer zal redeneren dat de milieubelasting per dier omlaag is gegaan en dat er dus wel degelijk sprake is van milieuwinst. Er zullen echter weinig burgers zijn die zich door dit verhaal laten overtuigen; het roept eerder weerstand op dan waardering.

Een laatste opmerking: een groot deel van de oordeelsvorming van de burger vindt onbewust plaats. En dit proces zal mede beïnvloed worden door aspecten die van ondergeschikt belang lijken, maar die sterke positieve dan wel negatieve associaties oproepen. Met betrekking tot houderijsystemen en pluimveehouderij is hier geen uitgebreid onderzoek naar gedaan. Wel komen Goenee & Le Goff (2003) met een rijtje met aspecten die positieve zintuigelijke associaties oproepen: speels, rond, natuurlijke vormen, warm, zacht en fris. En een rijtje met negatieve zintuigelijke associaties: donker, hard, hoekig en kunstmatig. De invloed van dit soort 'onbelangrijke' uiterlijke kenmerken op het oordeel van de burger moet niet onderschat worden!

Literatuur

- Benard, M. (2014). *Engaging society in pig research: A multistakeholder approach to enhance animal welfare in pig production*. PhD-thesis, VU: Amsterdam.
- Bokma, M.H., E. de Bakker, B. Bremmer, M.A.M. Commandeur, C.C. de Lauwere, J. van Os, V. Beekman, A. van den Ham & T. Selnes (2011). *Maatschappelijke acceptatie van (grootschalige) veehouderij in LOG's*. Wageningen Livestock Research: Lelystad.
- Boogaard, B.K., S.J. Oosting & B.B. Bock (2008). Defining sustainability as a socio-cultural concept: Citizen panels visiting farms in the Netherlands. *Livestock Science* 117: 24-33.
- Boogaard, B.K. (2009). *The socio-cultural sustainability of animal farming: An inquiry into social perceptions of dairy farming in the Netherlands and Norway*. PhD-thesis, Wageningen Universiteit: Wageningen.
- Boogaard, B.K. & R. Dubbeldam (2010). *Met burgers de boer op: Input voor een maatschappelijk debat over een gewaardeerde duurzame veehouderij*. Wageningen UR: Wageningen.
- Boogaard, B.K., L.J.S. Boekhorst, S.J. Oosting & J.T. Sorensen (2011). Socio-cultural sustainability of pig production: Citizen perceptions in the Netherlands and Denmark. *Livestock Science* 140: 189-200.
- Bos, B. & O. van Eijk (2009). *Programma van Eisen van de burger/consument met betrekking tot de melkveehouderij*. Wageningen UR Livestock Research: Lelystad.
- Bos, B., A. Janssen, F. Leenstra & P. Groot Koerkamp (2010). *Pluimvee met Smaak: Behoeften-inventarisaties*. Wageningen Livestock Research: Lelystad.
- Bremmer, B., H. Kortstee, J. Vierstra, Y. van Wichen, K. van Veen & E. van den Boezem (2016). *Het Nieuwe Veehouden mogelijk maken: Zoeken naar ruimte voor verduurzaming in de veehouderij*. LEI Wageningen UR: Wageningen.
- Corver, T. & D. Veerman (2012). *Wie het stuur echt durft te delen kan prima boeren met de buren*. Foodlog Media.
- Frerichs, R. & J. de Wijs (2001). *Opvattingen en meningen over het Nederlandse platteland*. TNS-NIPO: Amsterdam.
- Goenee, C. & C. Le Goff (2003). *Houden van Hennen: Articulatie maatschappelijke ideaalbeelden leghennenhouderij*. Innovaction: Leiden. (Intern document)
- Houden van Hennen Projectteam (2004). *Programma van Eisen: Op basis van de behoeften van pluimveehouder, leghen en burger*. Wageningen UR: Wageningen.
- Mollenhorst, H. & I.J.M. de Boer (2004). Identifying sustainability issues using participatory SWOT analysis: A case study of egg production in the Netherlands. *Outlook on Agriculture* 33: 267-276.
- Peet, G. van der, T. Vogelzang, C. de Lauwere, A. Janssen & J. van Os (2013). *Boer als bondgenoot: Handvatten voor een goede relatie met de omgeving bij bedrijfsontwikkeling of –verplaatsing*. Wageningen UR Livestock Research: Lelystad.
- Pot, W.D. & C.J.A.M. Termeer (2010). *Op eieren lopen? De grillige dynamiek van de maatschappelijke aandacht voor innovatieve veehouderijssystemen in kaart gebracht*. Wageningen UR: Wageningen.
- Trope, Y., N. Liberman & C. Wakslak (2007). Contrual levels and psychological distance: Effects on representation, prediction, evaluation, and behavior. *J Consum Psychol* 17 (2): 83-95. doi:10.1016/S1057-7408(07)70013-X
- Velde, H.M. te, C. Hanning et al. (2001). *Hoe oordelen we over de veehouderij?* Rathenau Instituut: Den Haag.